
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК:911.3:005(477)

Олійник В.Д.

Типізація регіонів України за суспільно-географічними ознаками

У статті розглядається новий підхід до типізації регіонів на основі поєднаної систематики, де рівні розвитку (депресивності) зіставлені з головними типологічними суспільно-географічними характеристиками, що дасть можливість за рівнем депресивності визначити тип регіону і, навпаки, за типами встановити рівень депресивності.

Ключові слова: регіональна депресивність, суспільно-географічні характеристики, рівень розвитку, типи регіонів.

Олейник В.Д. Типизация регионов Украины за общественно-географическими признаками. В статье рассматривается новый подход к типизации регионов с помощью объединенной систематики уровней развития регионов (депрессивности) сопоставленных с основными типологическими географическими характеристиками, что даст возможность за уровнем депрессивности определить тип региона и, наоборот, за типом установить уровень депрессивности.

Ключевые слова: региональная депрессивность, общественно-географические характеристики, уровень развития, типы регионов.

Oleynik V.D. Typification of regions of Ukraine is on publicly geographical signs. In the article new approach is examined to typification of regions on the basis of systematization, where the levels of development (to depressed) are confronted with main typification publicly geographical descriptions, that will enable after the level of depressed to define the type of region and, opposite, on types to set the level of depressed.

Keywords: regional depressed, publicly geographical descriptions, level of development, types of regions.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нерівномірність регіонального розвитку, загострення соціально-економічних проблем, посилення дисбалансу за основними показниками економічного, соціального, екологічного розвитку з кожним роком все більш виразніше свідчать не лише про збереження нерівномірності, але і про поглиблення поляризації та розриву у темпах та характері розвитку регіонів України. Така ситуація вимагає пошуку нових методів дослідження соціально-економічного розвитку регіонів, поглибленого їх вивчення, консолідованості різних наукових дисциплін для розробки стратегії збалансованого соціально-економічного розвитку країни та її регіонів.

Прояв диспропорцій на всіх рівнях світового господарства потребує вироблення і реалізації цілеспрямованої регіональної політики, державних регіональних програм, концепцій. Дійові механізми регіональної допомоги, в основному, направлені на згладження існуючих диспропорцій, але подальший їх ріст вимагає значного заглиблення в дану проблему, виявлення та виправлення першопричин їх виникнення. Тому поява в полі зору багатьох науковців вельми складної категорії як *депресивність*, *депресивна територія* обумовлена об'єктивними причинами.

В наукових колах з 1990-их років активно почали обговорюватись питання регіонального розвитку, депресивності, регіональної політики і як результат вихід у 2005 році Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», в якому офіційно

на законодавчому рівні визначено правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій. Але, поряд з цим, з кожним роком все актуальніше постає питання про різні типи регіонів і, відповідно, про різні методи та форми їх «оздоровлення». Виникає необхідність принципового розмежування понять депресивний, відсталий, слаборозвинений регіон, як мінімум.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінці та аналізу депресивних територій присвячені дослідження М. Барановського, Н. Буги, І. Ванди, С. Гудзинського, Ф. Заставного, О. Збаращука, М. Карліна, Ф. Кіпчач, В. Коломийчука, А. Лісового, А. Новикової, І. Прокопи, О. Попової, П. Саблук, В. Тарасевича, В. Смаль, Р. Ціщика, Л. Федулової, М. Хвесик, О. Шаблія, Л. Шевчука, Л. Шепотько. Авторські роботи містять дослідження соціально-економічного розвитку депресивних територій, групування їх за рівнем депресивності, лише поодинокі роботи містять відповідну типізацію. Так в роботі М. Барановського «Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України» автор визначає типи районів України за інтегральним показником депресивності (депресивні, відсталі, середнього розвитку, відносно розвинені, розвинені) та комплексні типи сільських районів України (сім типів) [1].

Мета статті. В даному дослідженні автор ставить перед собою завдання зробити поєднану систематику, де рівні розвитку (депресивності) співставлені з головними типологічними суспільно-географічними характеристиками та визначити типи регіонів з врахуванням генези депресивності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний огляд наукових досліджень з питання систематики регіонів дав можливість переконатися в тому, що учені різних країн світу як в минулому так і в даний час, піднімають питання про розмежування понять депресивний, слаборозвинений, відсталий регіони. Враховуючи ознаки різних типів регіонів, ознаки депресивності, опираючись на сутність визначення поняття депресивних регіонів, основними складовими якого є певний потенціал, рівень економічного розвитку, який в результаті трансформаційних процесів та зміни ринкової кон'юнктури було частково чи повністю втрачено, але збережено певну виробничу інфраструктуру та кадрові ресурси [3], взято за основу типізації регіонів. Тому основними компонентами при типізації регіонів обрано рівень розвитку та загальний потенціал регіону, який уособлює в собі головні суспільно-географічні характеристики. Найкраще охарактеризувати рівень розвитку регіону (депресивності) можна за допомогою показника ВРП.

При цьому, слід зауважити, поза увагою учених залишається питання генези депресивності відносно природно-економічного потенціалу регіону. Автором виділено «вроджену» депресивність – низький потенціал території та «набуту» – втрачений потенціал території. Відповідно, має рацію врахувати питання генези депресивності при визначенні типів регіонів.

Регіональна диференціація територіального поділу праці, структури господарства, соціально-економічного розвитку регіонів в значній мірі залежить від комплексу природних, економічних, демографічних ресурсів, які також, в свою чергу, нерівномірно розподілені в межах країни. Таким чином виникає необхідність визначення потенціалу кожного регіону (потенціал від латинського – сила). Враховуючи вищезазначене, основними *складовими потенціалу регіону* є природа, суспільство і господарство, які в свою чергу являються компонентами предметної області географії. На основі складових потенціалу регіону оберемо

відповідні показники (табл.1).

Таблиця 1

Складові та показники потенціалу регіону

Складові потенціалу регіону	Показники потенціалу регіону
Природа	Природний потенціал ресурсів (бали)
Населення	Кількість нас. (тис. осіб)
Господарство	Основні засоби за регіонами (млн. грн.)

Природа в дослідженні оцінюється за показником сумарного потенціалу природних ресурсів регіону. Природно-ресурсний потенціал території характеризується сукупною продуктивністю її природних ресурсів як засобів виробництва і предметів споживання. Природно-ресурсний потенціал – важливий фактор розміщення продуктивних сил. Етапи розвитку виробництва матеріальних благ показали тісний взаємозв'язок людини і природи. Природно-ресурсний потенціал безпосередньо впливає на розвиток продуктивних сил [7].

Суспільство в цілому розглядається як сфера суспільної життєдіяльності основою якої є населення – головна продуктивна сила економіки [9, с.170]. Населення є найважливішою складовою частиною у розвитку регіонів, тому що воно визначає розвиток демографічного, трудового потенціалу території її освоєння, рівень розвитку виробництва. «Саме населення, як «людський вимір» регіонального розвитку, повинно задавати його мету, темпи і спрямованість» [8, с.162], тому показником суспільного потенціалу регіону обрано кількість населення.

Господарство – це форма організації життєдіяльності людей, яка характеризує собою сукупні можливості виробничої діяльності всіх продуктивних сил [4, с. 304]. Найкраще оцінити економічний потенціал регіону можливо за показником основних засобів.

На основі стандартизованих вихідних даних обраних показників визначаємо *коефіцієнт потенціалу регіону* як суму даних показників (табл. 2).

Таблиця 2.

Розподіл коефіцієнта потенціалу регіонів

Регіони	Коефіцієнт потенціалу регіону	Регіони	Коефіцієнт потенціалу регіону
АРК	1,25	Миколаївська	0,73
Вінницька	0,83	Одеська	1,21
Волинська	0,51	Полтавська	1,0
Дніпропетровська	2,34	Рівненська	0,59
Донецька	3	Сумська	0,66
Житомирська	0,63	Тернопільська	0,66
Закарпатська	0,8	Харківська	1,51
Запорізька	1,18	Херсонська	0,59
Івано-Франківська	0,81	Хмельницька	0,74
Київська	1,0	Черкаська	0,82
Кіровоградська	0,65	Чернівецька	0,62
Луганська	1,6	Чернігівська	0,67
Львівська	1,3		

Коефіцієнт потенціалу регіону змінюється в межах $0 < K_{пр} \leq 3$. Чим більше значення $K_{пр}$ наближається до максимуму – 3, тим краще. В дослідженні коефіцієнт потенціалу регіону змінюється в межах від 0,51 у Волинському регіоні до 3 у Донецькому.

На відміну від більшості науковців, які для типізації використовують лише одну характеристику, нами для поглибленого аналізу регіонів введено дві компоненти, в результаті групування регіонів буде двомірним: за рівнем розвитку і загальним потенціалом. Співставлення даних компонент за допомогою *кореляційного аналізу*, дає змогу оцінити ефективність використання потенціалу регіону через встановлення залежності ВРП й значенням коефіцієнта потенціалу регіону (рис. 1).

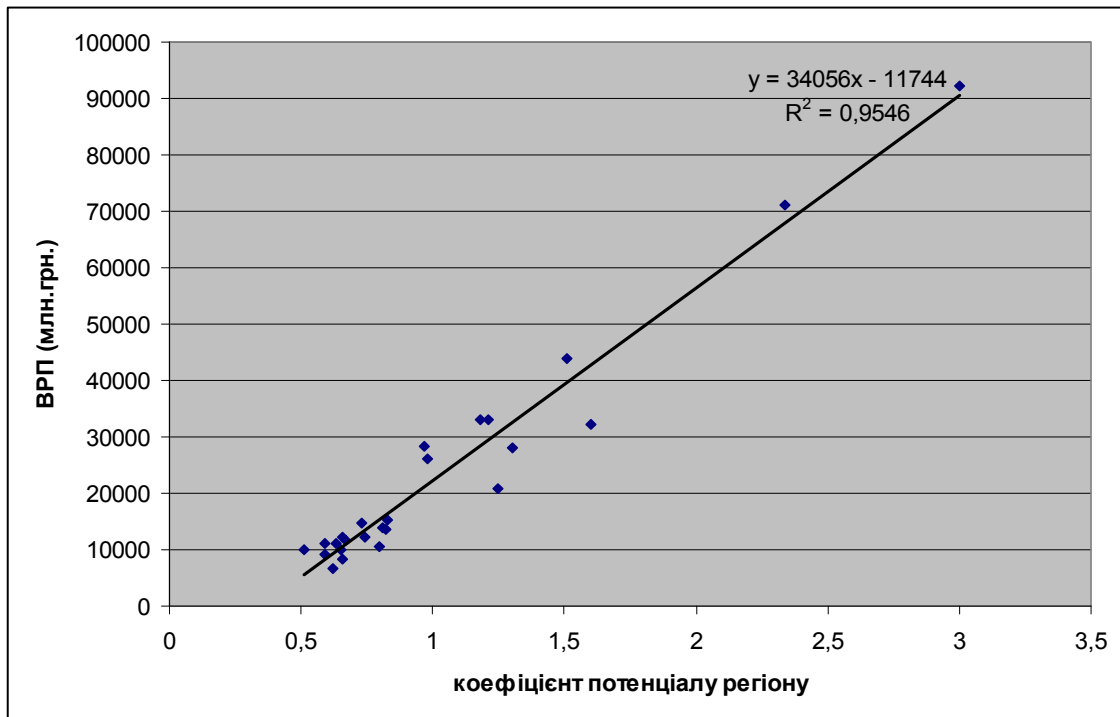

Рис. 1. Співвідношення потенціалу регіону до ВРП

Кореляційне поле, яке формують регіони за значенням коефіцієнта потенціалу регіону та ВРП показує їх сильну прямо пропорційну залежність. Коефіцієнт детермінації становить більше 0,95, що вказує на тісну залежність даних показників.

За розподілом обраних компонент можна виділити наступні групи, які розглядаємо як основу для типізації:

Першу групу формують регіони з дуже високим потенціалом та високими обсягами ВРП це Донецький та Дніпропетровський регіони.

До *другої групи* належать регіони з високим потенціалом та достатньо високим обсягом ВРП – Луганський, Харківський.

Запорізький та Одеський регіони входять до складу *третьої групи* зі значним потенціалом та достатньо високими обсягами ВРП.

Значний потенціал та середні обсяги ВРП характерні для *четвертої групи* регіонів – Полтавського, Львівського, Київського та АРК.

До *п'ятої групи* належать регіони з середнім потенціалом та низькими

обсягами ВРП це Миколаївський, Івано-Франківський, Черкаський, Вінницький, Хмельницький та Закарпатський регіони.

Шосту групу формують Сумський, Чернігівський, Кіровоградський, Рівненський, Волинський, Херсонський, Житомирський – це регіони з низьким потенціалом та низьким обсягом ВРП.

До складу *сьомої групи* з низьким потенціалом та дуже низьким обсягом ВРП входять Тернопільський та Чернівецький регіони.

Виконуючи поставлене завдання, – типізації регіонів за поєднаною системою рівня розвитку і загальним потенціалом регіону, враховуючи попередні авторські дослідження, характеристику різних варіантів груп регіонів, ми передбачаємо дві ситуації. Перша – певна група виявиться надто відмінною від інших, друга ситуація – групи мають багато спільних характеристик і ми маємо право їх об'єднати. Тому, враховуючи вищезазначене, на основі виділених груп регіонів, наукового аналізу існуючих підходів та авторського бачення проблем регіонального розвитку, нами було виділено в межах України п'ять *типів регіонів* (рис. 2).

Рис. 2. Типи регіонів

Перший тип – високорозвинені регіони, до яких належать Донецька та Дніпропетровська області. Вони представляють першу групу, яка була виділена на основі поєднаного аналізу рівня розвитку та потенціалу регіону. Це регіони з високим транспортно-географічним, природно-ресурсним потенціалом. Економічному розвитку областей, крім природних передумов, сприяє висока кваліфікація працівників професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Відносно благополучна соціальна ситуація відображається в позитивних міграціях населення як міждержавних, так і міжрегіональних, високим рівнем (відносно інших регіонів) заробітної плати, доходів населення, найнижчим в країні навантаженням на одне робоче місце, сприятливими житловими умовами. Перший тип регіонів це індустріально-аграрні регіони з високим рівнем господарського освоєння території,

промислового виробництва, якому властива значна сировинна вираженість й висока частка експортної продукції, високі показники індексу концентрації душевого ВРП – біля 1,4. [1, С.153] (відношення фактичного значення ВРП до пересічної його величини для країни), високий рівень підприємницької активності. Але поряд з позитивними характеристиками слід зазначити про незадовільний екологічний стан та антропогенне навантаження на територію.

Другий тип – *розвинені регіони*, до складу яких входять регіони другої, третьої, четвертої груп – Луганський, Харківський, Запорізький, Одеський, Полтавський, Львівський, Київський та АРК. Для регіонів даного типу характерні досить високі показники транспортно-географічного фактору [5], високі показники продуктивності природно-ресурсного потенціалу, що відображається на розвитку економіки регіонів (індекс концентрації душевого ВРП близько 0,9 [1, с. 153]), якій властивий значний рівень потужності, матеріалоємності виробництва та, водночас, і прогресивності її структури. В регіонах сприятлива соціальна ситуація, що відображається на рівні заробітної плати, (вища ніж в середньому по країні), доходах населення, житлових умовах. Для регіонів характерний високий рівень розвитку працересурсного фактора. Достатньо високий рівень господарського освоєння, індустріалізації регіонів спричинив негативну екологічну ситуацію. Як і для високорозвинених регіонів, так і для регіонів другого типу основою для подальшого розвитку мають стати зменшення ресурсоємності виробництва, через впровадження досягнень нових технологій, інновацій, оновлення основних засобів, покращення умов праці, комунальної інфраструктури, інтенсивному розвитку рекреації, зменшення антропогенного навантаження та покращення екологічної ситуації.

Перший та другий тип регіонів схожий за рівнем розвитку, якісними характеристиками, аналогічними проблемами, основними напрямками соціально-економічного розвитку. Сім регіонів межують між собою та утворюють ареал на сході країни. В регіонах зосереджена більша частина основних засобів країни, малих підприємств, надходження інвестиційних коштів. Дані типи налічують десять одиниць, що складає 40% від загальної кількості регіонів (25).

Третій тип – *депресивні регіони* – до їх складу ввійшли Миколаївська, Івано-Франківська, Черкаська, Вінницька, Хмельницька та Закарпатська області, які мають високий показник транспортно-географічного потенціалу, середній – природно-ресурсного потенціалу, рівня господарського освоєння території, тобто є позитивні передумови для соціально-економічного розвитку регіонів. В регіонах даного типу погано розвинене підприємництво, інвестиційна активність [10, С.89]. Особливістю регіонів даного типу є наближення основних показників до середніх по країні (індекс концентрації душевого ВРП – біля 0,6 [1, 153]) та наявність певного потенціалу (в першу чергу, природно-ресурсного, економічного, працересурсного), який на даний момент втрачено і не використовується в повній мірі, що не дає можливості цим регіонам зрівнятися з розвиненими. За генезою даний тип регіонів слід класифікувати (означити) як регіони з «набутою» депресивністю і відповідно до цього обрати пріоритетні напрямки їх розвитку. В першу чергу це має бути поновлення економічного розвитку на основі ефективного використання переваг транспортно-географічного, природно-ресурсного потенціалів, оновлення основних засобів, впровадження інноваційних технологій, активізації підприємництва, розвиток туристичної галузі. Щодо соціальної направленості – зменшення безробіття, підвищення зайнятості населення особливо в аграрних регіонах, розвиток інфраструктурної системи.

Четвертий тип – відсталі регіони – об'єднує Сумську, Чернігівську, Кіровоградську, Волинську, Херсонську та Житомирську області. Регіони мають високе значення транспортно-географічного потенціалу, значно менші показники природно-ресурсного потенціалу та рівня господарського освоєння. Области характеризуються низьким рівнем економічного розвитку, дуже низьким розвитком підприємництва, інноваційної активності [10, С.88]. Складна ситуація в соціальній та демографічній сферах – високий рівень безробіття, низькі середні заробітні плати, низькі доходи населення, низький обсяг послуг наданих населенню спричинили значний його відтік, що відобразилося й на показниках працересурсного фактора. Четвертий тип регіонів подібний за соціально-економічним розвитком до попереднього типу, але проблеми в регіонах даного типу постають гостріше. За аналізом територіально-галузових пропорцій [10, с. 36] області (крім Сумської) є аграрно-індустріальними відповідно цьому, в першу чергу, необхідно звернути увагу на інтенсивний розвиток не лише сільського господарства, а й всього агропромислового комплексу, вирішення проблеми зайнятості населення, особливо сільського, покращення умов праці, розвиток ринку послуг.

П'ятий тип – слаборозвинені регіони формують Тернопільська та Чернівецька області, які практично за всіма показниками мають найнижчі результати серед всіх типів регіонів й не виділяються визначними передумовами для свого розвитку. Це аграрно-індустріальні області з низьким рівнем індустріалізації, інноваційного розвитку, підприємництва [10, с. 36]. За показниками середньої заробітної плати, роздрібному товарообігу та обсягу послуг Тернопільська область займає останнє місце в країні, а за рівнем зайнятості населення та підготовкою високоякісних працівників – Чернівецька область [6]. Низький рівень соціально-економічного розвитку областей протягом тривалого часу, пов'язаний з розривом старих зв'язків, втратою ринків збуту, невизначеністю стратегічного напрямку розвитку спричинив і теперішню негативну ситуацію, за якої дані області в загальному рейтингу регіонів за основними соціально-економічними показниками займають останні місця, що дозволяє «механізм» такого розвитку визначити як «вроджену депресивність». Враховуючи ситуацію, яка склалась, для розвитку регіонів необхідно повне та ефективне використання транспортно-географічних переваг, природних та виробничих ресурсів. Здійснення науково-технічних і організаційно управлінських заходів в сільському господарстві та промисловості [11, с. 440]. Будівництво та реорганізація підприємств, забезпечення їх сучасними видами техніки і устаткування, впровадження на підприємствах малоенергоємних видів техніки і технології виробництва, формування сучасних автоматизованих технологічних способів виробництва. Поліпшення і оновлення інфраструктури, розвиток рекреації, особливо сільського зеленого туризму.

Враховуючи основні ознаки проблемних регіонів, наукові дослідження вітчизняних учених, виділені автором третій, четвертий, п'ятий типи регіонів (депресивні, відсталі, слаборозвинені) узагальнено слід охарактеризувати як проблемні регіони.

Висновки. Таким чином, поєднана систематика регіонів, де рівні розвитку зіставлені з потенціалом, дала можливість типізувати регіони країни, визначити головні їх характеристики, проблеми та напрямки розвитку, що на думку І.В. Гукалової має покращити роботу органів управління так як «ігнорування ролі суспільно-географічного, соціально-економічного, природно-господарського та інших видів районування, як і ролі різних видів географічної типізації територій,

не може не мати негативних наслідків» [2, с. 254].

1. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: Монографія / М.О. Барановський. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с.
2. Гукалова І.В. Якість життя населення України: Суспільно-географічна концептуалізація Монографія. – К., 2009. – 346 с.
3. Дацишин М. Економіка провінції: проблеми місцевого розвитку // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / За заг. ред. Ю. Тищенко. – К., 2006. – С. 67-78.
4. Клиновий Д.В., Пєпа Т.В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України / За наук. ред. Л.Г. Чернюк: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 728 с.
5. Олійник В.Д. Визначення транспортно-географічного потенціалу регіонів України / В.Д.Олійник // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць Одеського державного економічного університету. – Одеса : ОДЕУ, 2010. – Вип. 33. – С. 329-334.
6. Олійник В.Д. Комплексний напрямок у визначенні депресивних регіонів України / В.Д. Олійник // Часопис соціально-економічної географії : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 8(1). – С. 121-127.
7. Природно-ресурсний потенціал України, раціональне природокористування, ресурсозбереження [Електронний ресурс] <http://www.com/index.php?referat=28432>.
8. Семенов В.Ф. Регіональна економіка. Навчальний посібник / В.Ф. Семенов. – К.: МП Леся, 2008. – 595 с.
9. Топчєв О.Г. Основи суспільної географії / О.Г. Топчєв. – Одеса : Астропринт, 2009. – 544 с.
10. Уманець Т.В. Регіональний економічний розвиток України: теоретичні основи управління, інтегральна оцінка, діагностика / Т.В. Уманець: Монографія. – Донецьк: ВІК, 2007. – 340 с.
11. Чернюк Л.Г., Клиновий Д.В. Економіка та розвиток регіонів (областей) України. Навчальний посібник. – Київ: ЦУЛ, 2002. – 644 с.

УДК911.3:656.7(045)

Дудник І.М., Борисюк О.А.

Методичні особливості дослідження регіональних авіатранспортних систем

В статті розкривається необхідність розробки методологічних та методичних засад суспільно-географічного дослідження авіатранспортної системи.

Ключові слова: регіональна авіатранспортна система, метод моделювання, метод транспортно-географічних циклів.

Дудник И.Н., Борисюк О.А. Методические особенности исследования региональных авиатранспортных систем. В статье раскрывается необходимость разработки методологических и методических основ общегеографического исследования авиатранспортной системы.

Ключевые слова: региональная авиатранспортная система, метод моделирования, метод транспортно-географических циклов.

Dudnic I.N., Borisyuk O.A. Methodological features of the study of regional air transport systems. The article deals with the need to develop and methodological foundations of general geographic studies air transportation system.

Keywords: regional air transportation system, the modeling method, the method of transport and geographical cycles.

Постановка проблеми. Одним з важливих чинником ефективного функціонування авіаційного транспорту є його територіальна організація, яка уявляється як певна впорядкованість його просторово-територіальної структури. Для науково обґрунтованого впорядкування цієї структури необхідно здійснити її